

УДК 351:378 (330.342.24)

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

І.Г. Карзун

Департамент науково-технічного розвитку Міністерства освіти і науки України, Київ, Україна

Карзун І.Г. Напрями вдосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України.

Визначено сутність механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України. Обґрунтовано особливості функціонування даного механізму в умовах розширення автономії та децентралізації управління вищими навчальними закладами. Розроблено концептуальні засади вдосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти в контексті формування єдиного світового та європейського освітнього простору, включаючи відповідні принципи, функції, методи, важелі та напрями підвищення ефективності функціонування для кожної з його складових – фінансової, організаційної, кадрової, матеріально-технічної, науково-дослідної, міжнародної. Аргументовано доцільність встановлення й систематичного моніторингу ключових показників – індикаторів розвитку системи закладів вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, вищий навчальний заклад, система закладів вищої освіти, інноваційний розвиток, механізм державного регулювання

Карзун И.Г. Направления совершенствования механизма государственного регулирования инновационного развития системы учреждений высшего образования Украины.

Определена сущность механизма государственного регулирования инновационного развития системы учреждений высшего образования Украины. Обоснованы особенности функционирования данного механизма в условиях расширения автономии и децентрализации управления высшими учебными заведениями. Разработаны концептуальные основы совершенствования механизма государственного регулирования инновационного развития системы учреждений высшего образования в контексте формирования единого мирового и европейского образовательного пространства, включая соответствующие принципы, функции, методы, рычаги и направления повышения эффективности функционирования каждой из его составляющих - финансовой, организационной, кадровой, материально-технической, научно-исследовательской, международной. Аргументирована целесообразность установления и систематического мониторинга ключевых показателей - индикаторов развития системы учреждений высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, высшее учебное заведение, система высших учебных заведений, инновационное развитие, механизм государственного регулирования

Karzun I.G. The directions of improving the mechanism of government regulation of innovative development of system of higher education institutions in Ukraine.

The essence of the mechanism of government regulation of innovative development of system of higher education institutions in Ukraine is defined. The peculiarities of this mechanism in the context of increasing autonomy and decentralization of higher education institutions regulation are grounded. The conceptual foundations to improve the mechanism of government regulation of innovative development of system of higher education institutions in the context of integrated world and European education field, including relevant principles, functions, methods, instruments and ways of increasing the efficiency of each of its components - financial, organizational, personnel, material, scientific research, international - are suggested. The feasibility of establishing and systematic monitoring of key performance indicators of development of system of higher education institutions is argued.

Keywords: higher education, higher education institution, system of higher education institutions, innovative development, mechanism of government regulation

Світовий досвід свідчить про високу ефективність саме інноваційного способу розвитку. Основними у цьому процесі є інновації, які базуються на використанні людського потенціалу. Зростає значення підготовки фахівців нового рівня з розвинутими професійними, аналітичними та новаторськими здібностями.

Динамічний характер соціальних змін, пов'язаних із глобалізацією та ринковою трансформацією економіки нашої країни, орієнтованої на європейські стандарти розвитку та умови життя населення, вимагає подальшого теоретико-методичного осмислення та вироблення нових механізмів державної регуляторної політики в системі організації та управління функціонуванням системи закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідження функціонування системи вищої освіти містяться у працях українських учених В. Андрущенка, Л. Антошкіної, Т. Боголіб, І. Вахович, І. Каленюк, О. Комарової, О. Кукліна, В. Куценко, О. Левченка, Е. Лібанової, А. Музиченка, Л. Плахотнікової, С. Семенюк, Н. Ушенко, Л. Федулової, Н. Холякко, Л. Шевченко, Л. Цимбал та ін. Проблемам розвитку та фінансування вищої школи приділяли увагу відомі зарубіжні вчені, серед яких В. Вахштайн, Б. Железов, Г. Єфіменко, В. Іванов, Т. Мешкова, А. Мюллер-Армак, Л. Якобсон та ін. Різноманітні аспекти інноваційного розвитку вищої освіти розглядаються в роботах В. Лугового, М. Степко, Т. Боголіб, В. Жаміна, Є. Жильцова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Віддаючи належне науковим напрацюванням із даної проблематики, варто наголосити, що інноваційний розвиток системи закладів вищої освіти України є процесом суперечливим та в науково-методичному плані недостатньо розробленим. Зокрема, існує необхідність обґрунтування шляхів удосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти в умовах розширення автономії та децентралізації управління вищими навчальними закладами

(ВНЗ), який би враховував дію економічних законів та охоплював сукупність підходів, цілей, принципів, форм і методів впливу державних органів на ВНЗ через комплекс стимулів, важелів, регуляторів.

Метою статті є розробка напрямів удосконалення механізму інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України в умовах розширення автономії ВНЗ та децентралізації управління у сфері вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок інтенсивних факторів можливе лише за умов кардинальної трансформації державної політики у сфері регулювання процесів інноваційного розвитку. Це вимагає формування відповідного механізму державного регулювання інноваційного розвитку, який має стати невід'ємною частиною національної інноваційної системи та сприяти якісному кадровому забезпеченню інноваційної діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання [1].

Дослідження кількісних тенденцій діяльності ВНЗ в Україні дозволяє стверджувати про значні структурні зміни. Так, кількість закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації (р.а.) у 2015/2016 навчальному році (н.р.) зменшилася до 371 од., що вдвічі менше, ніж у 1990/1991 н.р. (742 од.), а чисельність студентів у них знизилася з 757,0 тис. до 230,1 тис. осіб. Натомість кількість ВНЗ III-IV р.а. за аналогічний період зросла зі 149 до 288 од., а чисельність студентів у них – з 881,3 тис. до 1375,2 тис. осіб. Проте в останні роки показники діяльності ВНЗ III-IV р.а. демонструють стрімку тенденцію до зниження порівняно з роками максимального нарощування обсягів діяльності: 2005/2006 н.р. – 345 ВНЗ та 2203,8 тис. студентів, 2010/2011 н.р. – 349 ВНЗ та 2129,8 тис. студентів, що зумовлено як демографічними чинниками, так і реформами у галузі вищої освіти (запровадження системи зовнішнього незалежного оцінювання, коригування обсягів і структури державних замовлень, оптимізація мережі ВНЗ, закриття філій, соціально-економічні аспекти доступності платних освітніх послуг в умовах фінансової кризи тощо). Відповідно, кількість студентів ВНЗ I-IV р.а. у розрахунку на 10000 населення, яка в 2010/2011 н.р. складала 557 осіб, у 2015/2016 н.р. знизилася до 375 осіб.

На початок 2015/2016 н.р. мережа ВНЗ I-IV р.а. налічувала 659 закладів, з них державної та комунальної форм власності 525 закладів (80%), приватної форми власності – 134 заклади (20%). При цьому із загальної чисельності студентів ВНЗ I-IV р.а. 1605,3 тис. осіб 45,6% навчалися за рахунок коштів державного бюджету, 4,9% – місцевих бюджетів, 0,6% – юридичних осіб та 48,9% – фізичних осіб. Спостерігається тенденція до зменшення частки осіб, що навчаються на комерційні основи, порівняно з попередніми роками (57,5% у 2010/2011 н.р.).

Найбільша частка студентів ВНЗ I-IV р.а. у 2015/2016 н.р. навчалася за галузями знань «Соціальні науки, бізнес і право» – 33,0%, «Інженерія» – 19,1%, «Гуманітарні науки та мистецтво» – 9,9%, «Освіта» – 7,6%, «Охорона здоров'я» – 6,0%, «Природничі науки» – 5,1%, «Транспорт» – 4,7% [2].

За даними міжнародного рейтингу «QS Higher Education System Strength Rankings» у 2016 році вітчизняна система вищої освіти посіла 45 місце зі значенням 16,6 із 100 можливих балів. Першу десятку серед систем вищої освіти очолили США, Великобританія, Німеччина, Австралія, Канада, Франція, Нідерланди, Китай, Південна Корея та Японія. Серед українських ВНЗ до рейтингу увійшли Київський національний університет імені Тараса Шевченка (місця 421-430), Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (місця 491-500), Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут» (місця 601-650) та три ВНЗ посіли місця 701+, зокрема, Донецький національний університет, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Сумський державний університет [3].

Згідно з показниками «The Global Innovation Index» у 2015 році Україна посіла 31, 45 та 72 місце із 141 країни за рівнем розвитку вищої освіти, рівнем наукових досліджень і розробок та організацією науково-дослідної співпраці ВНЗ і промисловості, відповідно. За рейтингом «The Global Competitiveness Report» у 2015/2016 н.р. Україна займає 34 місце із 140 країн [4].

Доволі високі показники спостерігалися за рівнем охоплення вищою освітою населення відповідного віку – 79% (Human Development Report, 2008-2014 pp.) [5]. Також Україна зайняла 41 місце із 50 країн світу за рівнем національної системи вищої освіти (Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems, 2015 p.) [6] та отримала 4,8 та 3,9 бали із максимальних 7 балів за якістю математичної й наукової освіти та якістю бізнес-шкіл (The Human Capital Report, 2015 p.) [7].

На нашу думку, для діючого механізму регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти в Україні характерна розбалансованість, що обумовлено тривалим трансформаційним періодом, за якого не було належною мірою реалізовано низку актуальних можливостей у сфері підвищення якості підготовки фахівців, активізації наукової, інноваційної та інших видів діяльності ВНЗ відповідно до світових стандартів. Поряд з цим, у сучасних умовах організаційно-економічний механізм державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти повинен базуватися не лише на використанні методів державного регуляторного впливу, але й використовувати широкий спектр засобів ринкового регулювання, саморегулювання, соціального діалогу, державно-приватного партнерства (рис. 1).

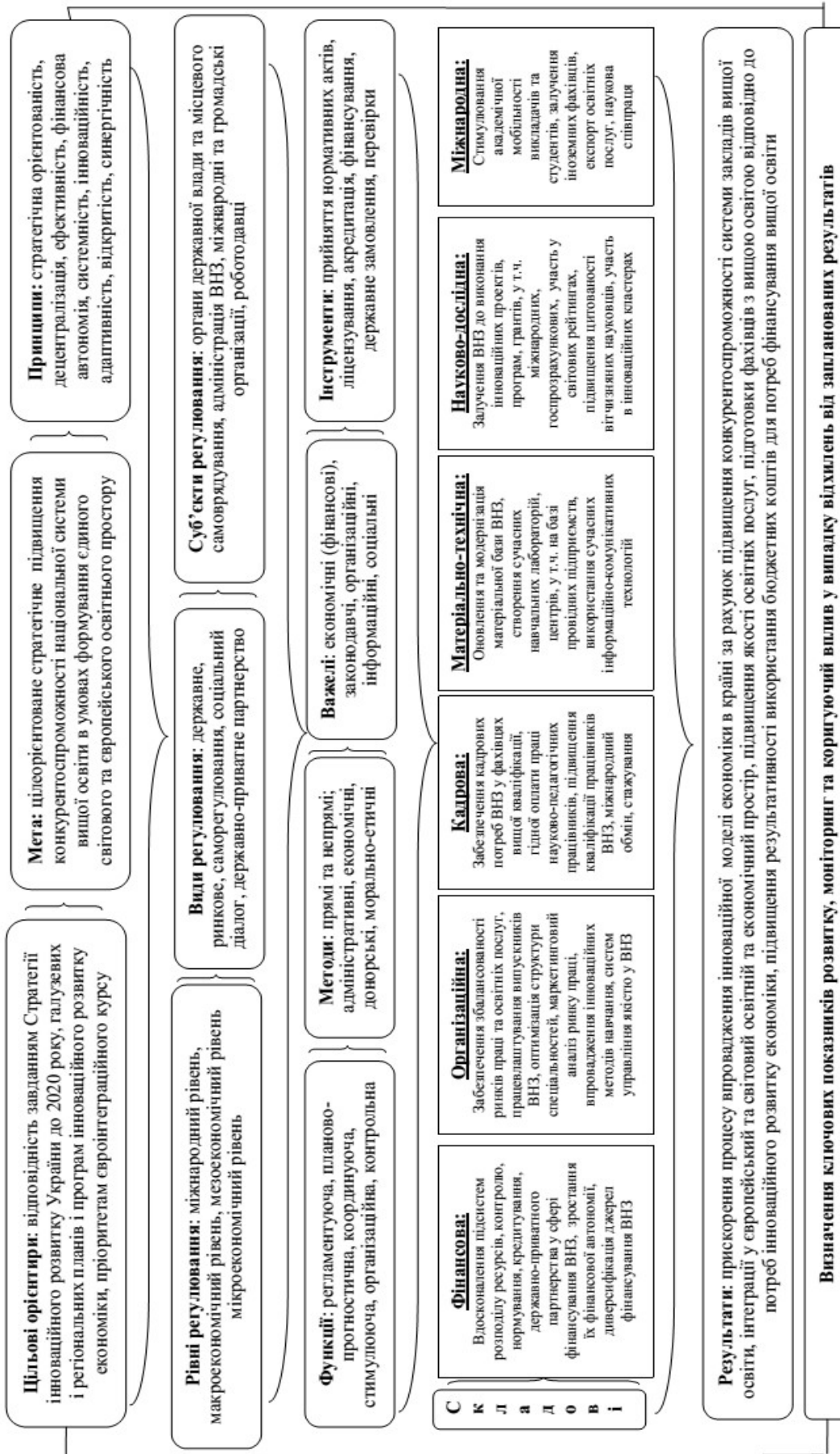

Рис. 1. Концептуальна схема вдосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України
Джерело: розроблено автором

Вдосконалення державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти передбачає: децентралізацію управління системи закладів вищої освіти; оптимізацію кількості ВНЗ; забезпечення автономії ВНЗ; поєднання державного та громадського контролю діяльності ВНЗ; сприяння оновленню основних фондів ВНЗ; підвищення якості робочих місць для молодих фахівців; створення умов для активізації наукової та інноваційної діяльності, інтеграції у світовий освітній простір, ефективної взаємодії усіх суб'єктів ринків праці та освітніх послуг на засадах соціального діалогу.

З метою підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти в умовах формування єдиного світового та європейського освітнього простору у стратегічній перспективі доцільно визначити та моніторити рівень досягнення ключових показників – індикаторів успіху для кожної складової функціонування СЗВО: фінансової (витрати на підготовку одного студента, відсоток фінансування вищої освіти, відсоток фінансування наукових досліджень та ін.), організаційної (рівень працевлаштування випускників ВНЗ, рівень впровадження систем управління якістю тощо), кадрової (частка викладачів з науковими ступенями, оновлення кадрового складу та ін.), матеріально-технічної (відсоток оновлення основних фондів ВНЗ, рівень впровадження сучасних ІКТ та ін.), науково-дослідної (відсоток надходжень від виконання наукових розробок для реального сектору, частка ВНЗ у світових рейтингах, рівень цитованості

вітчизняних учених тощо), міжнародної (відсоток надходжень від участі у виконанні зарубіжних проектів, грантів, програм, рівень академічної мобільності викладачів і студентів тощо).

Задля забезпечення збалансованості ринків праці та освітніх послуг в контексті інноваційного розвитку вищої освіти України констатовано доцільність використання низки методів прогнозування (балансовий, нормативний, метод коефіцієнтів насиченості, програмно-цільовий, експертний, штатний, розрахунково-аналітичний, факторний, матричний, метод, що базується на очікуваній продуктивності праці тощо) для різних галузей національної економіки. Результати кількісного аналізу слід доповнити використанням експертних якісних методів оцінювання за різних сценаріїв розвитку економіки (екстенсивний, інтенсивний).

При цьому, основою визначення потреби у фахівцях мають стати прогнози розвитку України на 15-25 років. При прогнозуванні слід враховувати тенденції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках праці, міграційні процеси, розвиток гнучких та дистанційних форм зайнятості, зміни у структурі попиту на ринку праці, яка була б орієнтована на задоволення кадрових потреб інноваційної постіндустріальної моделі економіки.

До пріоритетних напрямів удосконалення фінансування інноваційного розвитку СЗВО в контексті забезпечення її конкурентоспроможності віднесено такі (табл. 1).

Таблиця 1. Напрями вдосконалення фінансування інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти в Україні

Підсистеми	Напрями вдосконалення
Розподілу ресурсів	Забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку ВНЗ, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних працівників та розвитку науки
Контролю	Посилення контролю та здійснення систематичного аналізу цільового використання коштів на освіту, забезпечення у ВНЗ дієвих механізмів громадського контролю за їх витрачанням
Нормування	Удосконалення методів визначення обсягів фінансування освіти та розробка нормативів фінансування із врахуванням мінімальних соціальних стандартів, які дозволять встановити нижню межу обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти
Вибору джерел фінансування	Удосконалення механізму фінансування освіти в Україні з урахуванням міжнародного досвіду, перехід до багатоканального фінансування, прийняття заходів щодо збільшення та диверсифікації джерел фінансування вищої освіти та оптимізації структури ВНЗ
Інформаційного забезпечення	Удосконалення науково-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які виступатимуть додатковим джерелом фінансування вищої освіти та сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності національних ВНЗ
Кредитування	Розвиток системи освітнього кредитування, що сприятиме: підвищенню зацікавленості громадян у використанні кредитних ресурсів для оплати освітніх послуг; забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування
Державно-приватного партнерства	Створення нової моделі економічної діяльності ВНЗ, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян.

Джерело: Власна розробка автора

На рівні держави доцільно запровадити модель фінансування фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок ВНЗ за рахунок коштів державного бюджету, реалізація якої надасть можливість забезпечити результативність проведення наукових досліджень та високий рівень ефективності використання бюджетних коштів. Запропонований підхід передбачає, що на державному рівні визначаються існуючі проблеми економіки країни і суспільства, які могли б бути вирішені за допомогою наукових досліджень і розробок ВНЗ/НУ, підпорядкованих відповідним міністерствам. Тільки ті ВНЗ або наукові установи (НУ), які пропонують найкраще вирішення поставленої проблеми і впровадження результатів науково-дослідних робіт, можуть мати право на виконання науково-дослідної роботи та отримання фінансування за рахунок коштів держави.

Перевагами такої моделі фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок ВНЗ за рахунок коштів державного бюджету є: створення об'єктивної конкуренції між ВНЗ/НУ щодо вирішення поставленої проблематики; отримання конкретного результату та впровадження результатів наукових досліджень і розробок у різні сфери економіки країни для вирішення нагальних потреб суспільства; запобігання дублюванню тематики наукових досліджень; досягнення взаємодії в системі «освіта – наука – бізнес»; сприяння ефективному використанню бюджетних коштів; запобігання дії корупційних схем на рівні

міністерств, ВНЗ та НУ; унеможливлення розподілу бюджетних коштів; вирішення конкретних нагальних потреб економіки і суспільства, які є актуальними на рівні держави, суспільства, конкретного виробника.

Впровадження розроблених пропозицій надасть можливість використання переваг інтеграції освіти та науки з метою реалізації основних положень державної політики у сфері фінансування СЗВО та забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Висновки

Таким чином, в умовах розширення автономії та децентралізації управління ВНЗ механізм регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти має бути спрямованим на цілеорієнтоване підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти в умовах формування єдиного світового та європейського освітнього простору за рахунок активізації міжнародної співпраці ВНЗ, підвищення академічної мобільності викладачів і студентів, посилення позицій вітчизняних ВНЗ у світових рейтингах, підвищення якості освітніх послуг до рівня міжнародних стандартів та впровадження механізму визнання дипломів за кордоном. Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямі пов'язані з необхідністю розробки комплексного підходу до забезпечення прискореного розвитку системи закладів вищої освіти в умовах сучасної економічної динаміки.

Abstract

The dynamic character of social changes associated with globalization and market transformation of the economy, focusing on European standards and living conditions of the population requires further theoretical and methodological understanding and development of new mechanisms of government regulatory policy in the organization and management of system of higher education institutions.

The goal of the paper is to develop research directions to improve the mechanism of innovative development of system of higher education institutions in Ukraine in terms of expanding the autonomy of universities and decentralization of higher education regulation. In modern terms the organizational and economic mechanism of government regulation of innovative development of system of higher education institutions should be based not only on the use of methods of state regulatory impact, but also use a wide range of market regulation, self-regulation, social dialogue, public-private partnerships.

The perfection of government regulation of innovative development of system of higher education institutions provides: decentralization of management of higher education institutions; optimization of the number of universities; ensuring the autonomy of universities; a combination of state and public control of the university; facilitate the renewal of fixed assets universities; improving the quality of jobs for young professionals; creating conditions for enhancing research and innovation, integration into the world educational space; efficient interaction of labour and educational services markets.

JEL Classification: I 25.

Список літератури:

1. Левченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку [Монографія] / О.М. Левченко. – Кіровоград: КОД, 2009. – 375 с.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 171 с.

3. QS Higher Education System Strength Rankings 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.topuniversities.com/system-strength-rankings/2016>.
4. The Global Innovation Index 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf>.
5. Human Development Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf.
6. Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems>.
7. The Human Capital Report 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2015/>.

References:

1. Levchenko, O.M. (2009). Profesionalnyi potentsial: rehuliatorni mekhanizmy innovatsiinoho rozvytku [Professional potential: regulatory mechanisms of innovative development]. Kirovohrad: KOD.
2. Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2015/16 navchalnoho roku [Main indicators of higher education institutions activity in Ukraine at the beginning of 2015/16 year] (2016). K.: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
3. QS Higher Education System Strength Rankings (2016). Retrieved from <http://www.topuniversities.com/system-strength-rankings/2016>.
4. The Global Innovation Index (2015). Retrieved from <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2015-v5.pdf>.
5. Human Development Report (2015). Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf.
6. Universitas 21 Ranking of National Higher Education Systems. Retrieved from <http://www.universitas21.com/article/projects/details/152/u21-ranking-of-national-higher-education-systems>.
7. The Human Capital Report (2015). Retrieved from <http://reports.weforum.org/human-capital-report-2015/>.

Надано до редакційної колегії 10.04.2016

Карзун Ірина Григорівна / Iryna G. Karzun

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Напрями вдосконалення механізму державного регулювання інноваційного розвитку системи закладів вищої освіти України [Електронний ресурс] / І. Г. Карзун // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2016. – № 3 (25). – С. 174-179. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2016/n3.html>